

ЛАЦІНАГРАФІЧНЫЯ ТЭКСТЫ ЯК СВЕДЧАННІ БЕЛАРУСКАГА ПІСЬМЕНСТВА XVIII СТАГОДДЗЯ

М. І. Свістунова

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, Мінск, Рэспубліка Беларусь, svistunovami@bsu.by*

У артыкуле называюцца некаторыя беларускамоўныя лацінаграфічныя тэксты XVIII ст., якія размяркоўваюцца паводле жанрава-стылістычнай прыналежнасці. Прыводзяцца разважанні адносна прычын выкарыстання ў той час на пісьме лацінкі. Праводзіцца сувязь паміж пераходным характарам пісьменства гэтага стагоддзя і выкарыстаннем лацінкі. Падкрэсліваецца, што лацінаграфічныя тэксты XVIII ст. з'яўляюцца маладаследаванай, аднак вельмі важнай часткай беларускай пісьмовай спадчыны, паколькі іх вывучэнне здольна дапамагчы ў вырашэнні праблемы перарыву і пераемнасці пісьмовай традыцыі ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы. Змяшчаецца ацэнка выкарыстання лацінскай графікі ў гэтым стагоддзі, дадзеная адным з гісторыкаў мовы Л. М. Шакуном. Робіцца выснова пра неабходнасць, актуальнасць і перспектывы навуковага даследавання беларускамоўных лацінаграфічных тэкстаў XVIII ст.

Ключавыя словы: гісторыя беларускай мовы; лацінская графіка; помнікі пісьменства.

ЛАТИНОГРАФИЧЕСКИЕ ТЕКСТЫ КАК СВИДЕТЕЛЬСТВА БЕЛОРУССКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ XVIII ВЕКА

М. И. Свистунова

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4,
220030, Минск, Республика Беларусь, svistunovami@bsu.by*

В статье называются некоторые белорусскоязычные латинографические тексты XVIII века., которые распределяются согласно жанрово-стилистической принадлежности. Приводятся размышления относительно причин использования в то время на письме латиницы. Проводится связь между переходным характером письменности этого века и использованием латиницы. Подчеркивается, что латинографические тексты XVIII в. являются малоисследованной, однако очень важной частью белорусского письменного наследия, поскольку их изучение способно помочь в решении проблемы разрыва и преемственности письменной традиции в истории белорусского литературного языка. Содержится оценка использования латинской графики в этом веке, данная одним из историков языка Л. Шакуном. Делается вывод о необходимости, актуальности и эффективности научного исследования белорусскоязычных латинографических текстов XVIII века.

Ключевые слова: история белорусского языка; латинская графика; памятники письменности.

LATIN TEXTS AS EVIDENCE OF BELARUSIAN WRITING OF THE XVIII CENTURY

M. Svistunova

*Belarusian State University, Nezavisimosti Avenue, 4, 220030, Minsk, Republik of Belarus,
svistunovami@bsu.by*

In the article some Belarusian-language Latinographic texts of the XVIII century are named, which are classified according to genre and stylistic affiliation. Considerations regarding the reasons for the use of the Latin script at that time are given. A connection between the transitional character of the writing of this century and the use of Latin is made. It is emphasized that the Latin texts of the XVIII century are an understudied, but very important part of the Belarusian literary tradition, as their studies can help solve the problem of the break and continuity of the written tradition in the history of the Belarusian literary language. It contains an assessment of the use of Latin graphics in this century, given by one of the historians of the language, L. Shakun. A conclusion about the necessity, relevance and perspective of the scientific research of Belarusian-language Latinographic texts of the XVIII th century is made.

Keywords: history of the Belarusian language; Latin graphics; monuments of writing.

У гісторыі беларускага пісьменства XVIII ст. выступае як вельмі адметнае па шэрагу параметраў: прадстаўленасці пісьмова засведчанымі фактамі – тэкстамі, месцы і ролі ў працэсе развіцця беларускай літаратурнай мовы, а таксама іх навуковай ацэнцы, ступені навуковай даследаванасці і асэнсаванасці. Менавіта таму ґрунтоўнае вывучэнне беларускамоўнага пісьменства XVIII ст. – адна з найбольш важных комплексных задач сучаснага гістарычнага мовазнаўства, вырашэнне якой павінна пачынацца з папярэдняга збору, сістэматызацыі і класіфікацыі саміх тэкстаў, без чаго немагчыма далейшае даследаванне. Іх вывучэнне звязана з вырашэннем дзвюх важных праблем у гісторыі беларускай літаратурнай мовы – праблемы перарыву і праблемы пераемнасці пісьмовай традыцыі.

На працягу XX ст. у гістарычным мовазнаўстве пануючым з’яўлялася меркаванне пра выключную малалікасць тэкстаў XVIII ст. у сувязі з абмежаваннем сфер выкарыстання беларускай мовы ў тагачасным грамадстве. Пры гэтым прыгадвалася пастанова Варшаўскага сойма 1696 г., якая замацавала афіцыйны статус польскай мовы, што фактычна стала вынікам выхаду старабеларускай мовы з гэтай сферы

выкарыстання. У XX ст. апрыйёрна лічылася, што ўсё, напісанае па-беларуску ў XVIII ст., філолагам ужо вядома і што гэта невялікая колькасць твораў, самыя значныя сярод якіх – інтэрмедый і інтэрлюды ў школьных п’есах, а таксама самі п’есы (найперш з Забэльскага зборніка 1787 г.: «Камедыя» і «Лекар па прымусу», аўтарства якіх прыпісваецца Каятану Марашэўскаму і Міхалу Цяцёрскаму адпаведна), узгадваюцца ананімныя лірычныя вершы-песні.

Гістарычныя абставіны і абумоўленыя імі асаблівасці функцыянавання беларускай мовы, сапраўды, не спрыялі шырокаму выкарыстанню ў XVIII ст. яе пісьмовай формы. Выведзеная за межы афіцыйнага ўжытку, яна тым не менш знайшла выражэнне ў невялікіх пражайтных (пераважна сатырычных) і вершаваных творах (канны і псалмы), а таксама ў асобных запісах (часцей за ўсё побытавага характару). Існуючыя ў тагачасным пісьменстве тэндэнцыі: арыентацыя на літаратурна-пісьмовую традыцыю, ва многім звязаную з кніжна-славянскай (царкоўнаславянскай) мовай (прыгадаем у гэтай сувязі другі паўднёва-славянскі ўплыў), захаванне пэўнай пераемнасці са старабеларускім пісьменствам (асабліва ў творах пачатку XVIII ст.), уплыў статусных польскай і рускай моў і літаратурна-пісьмовых традыцый і – у той жа час – усё больш выразная сувязь з мовай народна-гутарковай, прыводзілі да абумоўленай стылем і жанрам макаранічнасці мовы і сведчаць пра пошукі напрамкаў развіцця беларускай мовы ў яе пісьмовай форме. Цалкам правамерна Л. М. Шакун пісаў пра XVIII ст., што яно знаходзіцца «на стыку старой і новай эпох у гісторыі беларускай літаратуры і літаратурнай мовы», а творы новых жанраў назваў «перакідным мастом у новую беларускую літаратуру» [6, с. 174].

Своеасаблівым пошукам напрамкаў развіцця можна лічыць і выкарыстанне ў XVIII ст. пры пісьме па-беларуску дзвюх графічных сістэм: кірыліцы і лацінкі. Ад гэтага часу захаваліся і арабаграфічныя беларускамоўныя творы, але разглядаць іх, на нашу думку, варта ўсё ж такі асобна, паколькі яны выяўляюць пісьменства этнічнай меншасці і не складаюць канкурэнцыю творах лацінаграфічным або кірылічным.

Значная частка вядомых у сучаснасці тэкстаў XVIII ст. напісана лацінкай польскай мадыфікацыі. Сярод іх творы розных жанраў. Так, напрыклад, большасць інтэрмедый і дзве вышэйназваныя п’есы напісаны лацінкай. Лацінка ўжыта і ў камічных маналогам, адшуканых Янам Францішкам Брылём у бібліятэцы Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх (Вільнюс) у рукапісе Нікадзіма Грыневіча, базыльянскага святара і выкладчыка рыторыкі ў Барунах [2]. І толькі ў рукапісе Смаленскай семінарыі (сяр. XVIII ст.) інтэрмедый напісаны кірыліцай [6, с. 168].

Арыгінальны спосаб падачы тэкстаў ранейшых дакументаў на старабеларускай мове, якія неабходна было скапіраваць (напрыклад, каб пацвердзіць свае правы), выкарыстоўваўся іншым разам пры складанні афіцыйных дакументаў: старажытны тэкст запісваўся па-беларуску, але не кірыліцай, як у арыгінале, а лацінкай. У сучаснасці вядомы лацінаграфічная копія «Уставы на валокі» 1577 г., зробленая ў 1790 г. [1, с. 4]; грамата князя Аляксандра Уладзіміравіча касцёлу св. Міхаіла ў Слуцку ў двух варыянтах лацінаграфічных копіяў 1696 і 1717 гг. [5, с. 13–15], сфальсіфікаваная візіта ўніяцкай царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага павета, верагодна, другой паловы 1760-х гадоў [4, с. 165].

Лацінаграфічныя беларускамоўныя вершы часам уключаліся ў склад розных рукапісных зборнікаў. Адзін з паказальных прыкладаў – зборнікі Дамініка Рудніцкага, у якіх сярод твораў на польскай мове былі змешчаны і вершы на мове беларускай. Яны трывала ўвайшлі ў склад сучасных хрэстаматый па гісторыі беларускай літаратуры і анталогій (цыкл «Звярыныя гратэскі»), праўда, у кірылічным выглядзе і ў большай ці меншай мастацкай апрацоўцы ўкладальнікаў такіх выданняў, што робіць самі тэксты абсалютна непрыдатнымі для мовазнаўчага вывучэння. У сувязі з гэтым неабходна падкрэсліць важнасць менавіта навуковай публікацыі тэкстаў твораў XVIII ст., што на сённяшні дзень з’яўляецца адной з галоўных задач у справе іх вывучэння.

Пры запісе беларускага маўлення сродкамі лацінскай графікі ў XVIII ст. арыентаваліся на тагачасны польскі правапіс, што звязана з пашырэннем польскай мовы ў афіцыйным асяродку і яе сацыяльна значымым статусам.

Аналізуючы гэтую сітуацыю, адзін з найбольш аўтарытэтных гісторыкаў беларускай мовы Леў Міхайлавіч Шакун заўважыў, што «лацінка аказалася не такой удачай для перадачы на пісьме беларускай мовы. Патрабаваліся розныя камбінацыі літар, асобныя надрадковыя значкі і г. д. для абазначэння, напрыклад, мяккіх галосных і зычных, гука *ж*, шыпчых *ш*, *ч*. Паколькі яна не мела даўняй традыцыі выкарыстання ў беларускай пісьменнасці, то часта ўжывалася непаслядоўна, са скажэннямі перадаваліся асабныя фанетычныя і граматычныя рысы беларускай мовы» [6, с. 169]. Паколькі, як трапна заўважыў даследчык, лацінка не мела сталай традыцыі выкарыстання для пісьма па-беларуску, то і нельга было чакаць, што з пачаткам больш шырокага ўжывання ў XVIII ст. яна адразу ж стане дасканалым графічным сродкам, адсутнасць уніфікацыі ніяк не перашкаджала.

Далей Л. М. Шакун апісаў перавагі, якія мела выкарыстанне лацінкі – неабходнасць «моцна апірацца на жывое вымаўленне беларускага селяніна і свядома ўхіляцца ад розных архаічных напісанняў. Не

выпадкова, што ўжо з самага пачатку ў аснову такога пісьма лёг фанетычны прынцып» [6, с. 169].

Адсутнасць сістэматызаванага корпуса беларускамоўных тэкстаў XVIII ст., у тым ліку і запісаных лацінкай, не дазваляе рабіць абгрунтаваныя высновы пра перавагу ў гэты час лацінскай графікі над кірылічнай, але тое, што для наступнага стагоддзя такая перавага пацверджана «Канкардансам беларускай мовы XIX ст.» [3], ускосным чынам дадзеных высновы падтрымлівае.

І такім чынам, можна сцвярджаць, што розныя паводле жанравастылістычнай прыналежнасці лацінаграфічныя тэксты складаюць значную частку пісьмовай беларускамоўнай спачыны XVIII ст., вывучэнне якой з'яўляецца адной з маладаследаваных, але разам з тым – важных і перспектыўных задач гістарычнага мовазнаўства.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Анічэнка У. В.* Помнікі беларускай дзелавай мовы XVIII ст. у бібліятэках Польскай Народнай Рэспублікі // Беларуская мова : міжведамасны зборнік. № 6. Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1978. С. 3–12.
2. *Брыль А. Ф.* Барунскія святочныя маналогі. Беларускія вершы сярэдзіны XVIII ст. у базыльянскім рукапісе // Роднае слова. 2020. № 3. С. 11–13.
3. *Сянкевіч Н. М.* Канкарданс беларускай мовы XIX стагоддзя. Мінск: Беларуская навука, 2019.
4. *Лісейчыкаў Д.* «Poneże Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...»: сфальсіфікаваная візіта царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага павета Вялікага Княства Літоўскага 1621 г. // *Архіварыус*. 2016. Вып. 14. С. 158–174.
5. *Ліцкевіч А.* Старабеларускія граматы XV ст. з Archiwum Głównego Akt Dawnych у Варшаве // *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*. 2009. Вып. 11. С. 6–41.
6. *Шахун Л. М.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: вуч. дапам. 2-е выд., перапрац. Мінск: Універсітэцкае, 1984.